

INTRODUCTION

In the introduction to Volume 28 of *Acta Historica Universitatis Klaipedensis* in 2014, I wrote: 'As is shown by the military conflict in the Ukraine, the intensifying military activities in the Baltic Sea region, the manoeuvres on the borders of Lithuania, and the revived military rhetoric in Europe, the theoretical considerations of preparation for the defence of a small country under conditions of a hybrid war, and historical research into paramilitarism, are not such a distant military phenomenon as medieval knights or linear combat tactics are.'¹ A decade later, the overall security situation in Europe has deteriorated further, culminating in the full-scale invasion of Ukraine by the Russian army in February 2022. The war in Ukraine has not only intensified the debate on what the military security of Eastern Europe (and the Baltic States) should look like. Reflection has turned into concrete action, such as reviewing regional defence strategy and priorities, increasing defence funding, and countering hybrid threats. For the first time since the end of the Second World War, the German military factor has re-emerged in the Baltic region. With the threat to the security of the Baltic States, issues of the historical experience, military and civilian resistance, freedom struggle narratives, voluntary military service, citizens' (dis)loyalty, effective military action, and mission command on the battlefield, take on a new meaning.

7

The results of the First World War, the revolutions in Russia (1917) and Germany (1918), and the collapse of the empires, were all major events that changed the lives of the peoples of the east Baltic Sea region, and paved the way for the creation of nation-states in the region. However, their goals had yet to be realised, as an independent state was only one of the alternatives to the political development of the region, alongside those that Germany and Russia were trying to impose. At that time, France and Britain, the victors in the Great War, were doubtful about the independence of the Baltic States. Bolshevik Russia wanted to advance world revolution by military means, while Germany had plans to maintain its influence in the Baltic region.

At the end of 1918, units of the Red Army invaded Estonia and Latvia, and only encountered major resistance in northern Estonia. In southern Estonia and in the part of Latvia that was still under German control, the German authorities handed over towns to the Red Army without a fight. In January 1919, the Latvian Socialist Soviet Republic was proclaimed, which was effectively part of Soviet Russia. On 5 January 1919, the Red Army captured Vilnius, where the Provisional Revolutionary Govern-

¹ VAREIKIS, Vyngantas. Introduction. In *Paramilitarism in the Eastern Baltics, 1918–1940: Cases Studies and Comparisons = Paramilitarizmas Rytų Baltijos regione 1918–1940: atvejo studijos ir lyginimai* (Acta Historica Universitatis Klaipedensis, Vol. 28). Ed. by Vytautas JOKUBAUSKAS, Vasilijus SAFRONOVAS, Vyngantas VAREIKIS. Klaipėda, 2014, p. 10.

ment of Workers and Peasants of Lithuania was established. Much in the same vein as one year ago, when the Bolsheviks and their supporters took Helsinki and the southern part of Finland.

Concerned about the situation in the east, the German military leadership began to build up a defensive line in Courland and west Lithuania in January 1919. Attention to the Baltic region of Germany, which, according to a British diplomat, was 'a crucial bulwark against the spread of Bolshevism',² intensified when the combined forces of the 6th Reserve Corps, under the command of General Rüdiger von der Goltz, prevented the Red Army from advancing further.

8

The Germans traditionally had their own intentions in the Baltic region. General Rüdiger von der Goltz, for whom the Baltic Germans were almost the only defenders of these territories and of European civilisation, was convinced that it was worth Germany keeping Courland and other parts of Latvia under its control, even if the local population, devastated by the war and the depredations of the German armies, would support the Bolsheviks, for although the war had devastated the country, it was still a living land, and about the only place where it was possible to requisition food from the population.³

The wars of independence in the Baltic reached a turning point in the spring of 1919. On 21 April, Polish troops pushed the Bolshevik forces back from Vilnius, while Lithuanian troops, supported by the Germans, drove the Red Army forces out of Lithuania. In May, the Estonian army advanced into Russian territory in the north and on the southern front, together with a brigade of the Latvian army, broke through into the Alūksne district, and reached the River Daugava near Jekabpils. On 22 May 1919, German and Latvian troops under General von der Goltz drove the Bolshevik forces out of Riga. Although there were still battles to be fought with the retreating Bolshevik troops and with the troops of Pavel Bermond-Avalov, and the Lithuanians were still fighting Polish troops, a turning point in the spring of 1919 meant that by the end of 1919 it was no longer Germany or Soviet Russia, but the governments of Lithuania, Latvia, and Estonia that were in control of the situation in the eastern Baltic.

What synergies can potential allies create on the battlefield? How can the local population be motivated to join the army? How to lead troops effectively? What were the loyalties of the non-dominant ethnic groups (Jews and Germans), and was it possible to involve them in the defence of the nation-states? What role did voluntary paramilitary and auxiliary aid organisations play during the war of independence? As the changing security situation in the Baltic region today shows, these questions are not merely rhetorical.

² KISSINGER, Henry. *Diplomacy*. New York, 1994, p. 271.

³ VON DER GOLTZ, Rüdiger. *Meine Sendung in Finnland und im Baltikum*. Leipzig, 1920.

Issues surrounding military action in the Baltic region after the end of the First World War are addressed in the present collection of articles, which is limited to events in the period 1918 to 1920, although these limits are crossed in some cases.

Historians have already argued that the Great War was prolonged in Central and Eastern Europe, that the 'wars after the war', or the 'Second Great War', as Jay Winter put it,⁴ the conflict that Winston Churchill called 'the wars of the pygmies' after 'the war of the giants' was over, continued. The research by the authors of this publication shows how the peoples of the Baltic States were able to win and defend their freedom under complicated conditions on their own and with the help of their allies, so that they were able to build an independent future free from the influence of outsiders.

Vygantas Vareikis

⁴ SAFRONOVAS, Vasilijus; JOKUBAUSKAS, Vytautas; VAREIKIS, Vygantas; VITKUS, Hektoras. *Didysis karas visuomenėje ir kultūroje: Lietuva ir Rytų Prūsija*. Klaipėda, 2018, p. 9.

ĮVADAS

10

2014 m. žurnalo „Acta Historica Universitatis Klaipedensis“ 28 tomo įvade rašiau, kad „Kaip rodo karinis konfliktas Ukrainoje, suaktyvėjęs karinis aktyvumas Baltijos jūros regione, manevrai Lietuvos pasienyje ir Europoje atgijusi militaristinė retorika, teoriniai svarstymai, kaip reikia rengtis mažų šalių gynybai hibridinio karo sąlygomis, bei istoriniai paramilitarizmo tyrimai nėra toks tolimas praeities karybos reiškinys kaip Viduramžių riteriai ar linijinė kovos taktika“¹. Reikia konstatuoti, kad praėjus dešimčiai metų bendra saugumo padėtis Europoje tik pablogėjo, o jos kulminacija tapo 2022 m. vasario mėnesį įvykęs plataus masto Rusijos kariuomenės įsiveržimas į Ukrainą. Karas Ukrainoje suaktyvino svarstymus, koks turi būti Rytų Europos (ir Baltijos šalių) karinis saugumas. Teoriniai pasvarstymai virto konkrečiais veiksmais, susijusiais su gynybos strategijos regione ir prioritetų peržiūra, finansavimo gynybos reikmėms didinimu ir kova su hibridinėmis grėsmėmis. Pirmą kartą po Antrojo pasaulinio karo pabaigos Baltijos regione vėl atsirado Vokietijos karinis veiksnys. Iškilus grėsmei Baltijos regiono šalių saugumui, istorinės patirties, karinio ir pilietinio pasipriešinimo, kovos už laisvę naratyvai, savanoriškos karinės tarnybos, šalių piliečių (ne)lojalumo, efektyvaus karinio veikimo bei tikslinio vadovavimo mūšio lauke klausimai įgyja naują prasmę.

Didžiojo karo rezultatai, revoliucijos Rusijoje (1917) ir Vokietijoje (1918), imperijų su-byrėjimas buvo esminiai įvykiai, pakeitę Baltijos jūros rytinio regiono tautų gyvenimą bei sudarę prielaidas šiame regione sukurti nacionalines valstybes. Tačiau šias prielaidas dar reikėjo realizuoti, kadangi nepriklausoma valstybė buvo viena iš politinės raidos alternatyvų šalia tų, kurias šiam regionui buvo numačiusios Vokietija ar Rusija. Tuo metu Baltijos šalių savarankiškumas kėlė abejonių karo nugalėtojoms – Prancūzijai ir Britanijai. Bolševikinė Rusija siekė tęsti pasaulinę revoliuciją karinėmis priemonėmis, o Vokietija turėjo planą išlaikyti įtaką Baltijos regione.

1918 m. pabaigoje Raudonosios armijos daliniai įsiveržė į Estiją ir Latviją, kur didesnę pasipriešinimą sutiko tik Šiaurės Estijoje. Pietų Estijoje ir Vokietijos dar kontroliuojamoje Latvijos dalyje vokiečių valdžia be mūšių atiduodavo miestus Raudonajai armijai. 1919 m. sausį buvo paskelbta Latvijos Sovietų Socialistinė Respublika – faktiškai Sovietų Rusijos dalis. 1919 m. sausio 5 d. Raudonoji armija užėmė Vilnių, kuriame įsikūrė Lietuvos laikinoji revoliucinė darbininkų ir valstiečių vyriausybė. Panašiai, kaip

¹ VAREIKIS, Vyngantas. Įvadas. In *Paramilitarism in the Eastern Baltics, 1918–1940: Cases Studies and Comparisons = Paramilitarizmas Rytų Baltijos regione 1918–1940: atvejo studijos ir lyginimai* (Acta Historica Universitatis Klaipedensis, Vol. 28). Ed. by Vytautas JOKUBAUSKAS, Vasilijus SAFRONOVAS, Vyngantas VAREIKIS. Klaipėda, 2014, p. 15.

prieš vienerius metus, kai bolševikai ir jų rėmėjai užėmė Helsinkį ir pietinę Suomijos dalį.

Susirūpinusi padėtimi rytuose, 1919 m. sausio mėnesį vokiečių karinė valdžia pradėjo kurti gynybines linijas Kurše ir vakarinėje Lietuvos dalyje. Vokietijos, kuri, anot vieno britų diplomato, buvo „gyvybiškai svarbus pylimas prieš bolševizmo plitimą“², dėmesys Baltijos šalims padidėjo, VI rezervo korpuso vado generolo Rüdigerio von der Goltzo vadovaujamos jungtinės kariuomenės pajėgoms sustabdžius tolesnį Raudonosios armijos žygį.

Tradiciškai vokiečiai Baltijos regione turėjo savo intencijų. Generolas Rüdigeris von der Goltzas, kuriam Baltijos vokiečiai vos ne vieninteliai buvo tų žemių ir europinės civilizacijos gynėjai, buvo įsitikinęs, kad, nors karo ir vokiečių armijų plėšimų nukamuoti vietos gyventojai gali remti bolševikus, Vokietijai verta išlaikyti Kuršą ir kitas jos kontroliuojamas Latvijos dalis, nes, nors ir nualintas karo, kraštas yra gyvybingas ir vos ne vienintelė vieta, kur dar galima gauti ką pavalgyti ir iš gyventojų paimti maisto produktų³.

1919 m. pavasarį įvyko esminis lūžis Baltijos šalių nepriklausomybės karuose. Lenkijos kariuomenė balandžio 21 d. išstūmė bolševikų pajėgas iš Vilniaus, o lietuvių kariuomenės dalys, padedamos vokiečių, stūmė Raudonosios armijos pajėgas iš Lietuvos. Gegužės mėnesį Estijos kariuomenė šiaurėje pasistūmė į Rusijos teritoriją, o pietinėje fronto dalyje kartu su Latvijos kariuomenės brigada prasiveržė Alūksnės rajone ir pasiekė Dauguvos upę netoli Jekabpilio. 1919 m. gegužės 22 d. generolo von der Goltzo vadovaujama vokiečių ir latvių kariuomenė išvijo bolševikų pajėgas iš Rygos. Nors laukė mūšiai su besitraukiančiomis bolševikų pajėgomis, Pavelo Bermondto-Avalovo daliniais, o lietuvių – dar kova su Lenkijos kariuomenės daliniais, 1919 m. pavasario lūžis lėmė, kad 1919 m. pabaigoje Rytų Baltijoje padėtį jau kontroliavo ne Vokietija ar Sovietų Rusija, bet Lietuvos, Latvijos ir Estijos vyriausybės.

Kokį sinerginį vaidmenį gali atlikti potencialios sąjungininkės vykstant kovoms mūsų laukuose? Kaip motyvuoti vietos gyventojus, pašauktus tarnauti kariuomenėje? Kaip efektyviai vadovauti karinėms pajėgoms? Koks buvo nedominuojančių tautinių grupių (žydų ir vokiečių) lojalumas ir ar pavyko jas įtraukti į nacionalinių valstybių gynybą? Koks buvo savanoriškų paramilitarinių ir pagalbinių organizacijų vaidmuo Nepriklausomybės karo metais? Kaip rodo šiandien Baltijos regione besikeičianti saugumo padėtis, šie klausimai nėra vien retoriniai.

Klausimai, susiję su kariniais veiksmais Baltijos regione, pasibaigus Pirmajam pasauliniam karui, yra nagrinėjami skaitytojui pateiktame straipsnių rinkinyje, kuriame

² KISSINGER, Henry. *Diplomatija*. Vilnius, 2003, p. 258.

³ VON DER GOLTZ, Rüdiger. *Meine Sendung in Finnland und im Baltikum*. Leipzig, 1920.

apsiribojama įvykiais, vykusiais 1918–1920 m., nors tam tikrais atvejais šios ribos peržengiamos.

Istorikų darbuose jau įsigalėjo vertinimas, kad Vidurio ir Rytų Europoje Didžiojo karo baigtis nusitęsė ilgiau, kad įvairiuose regionuose toliau vyko „karas po karo“, „antrasis Didysis karas“, anot Jay Winterio⁴, konfliktas, kurį Winstonas Churchilis pavadino „pigmėjų mūšiais“ pasibaigus milžinų kovoms. Skaitytojui pateikiamo leidinio autorių tyrimai atskleidžia, kokiomis komplikuotomis sąlygomis Baltijos tautoms savo jėgomis ir su sąjungininkių pagalba kariniu būdu pavyko iškovoti ir apginti laisvę, kuri suteikė galimybę be svetimųjų įtakos kurti savarankišką gyvenimą.

⁴ SAFRONOVAS, Vasilijus; JOKUBAUSKAS, Vytautas; VAREIKIS, Vygantas; VITKUS, Hektoras. *Didysis karas visuomenėje ir kultūroje: Lietuva ir Rytų Prūsija*. Klaipėda, 2018, p. 9.